Egyiptomi Füzetek

3. évfolyam 3. szám 2003

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

Kleopatra és Caesar

Az utolsó Ptolemaioszok

Az utolsó Ptolemaioszok korában szoros függés alakult ki Egyiptom és a Római Birodalom között, melynek hatalma, bár kül- és belpolitikai harcokkal terhes volt, ám egyre növekedett. Így XII. Ptolemaiosz (Aulétész = „*fuvolás*") Ciprus szigetének elvesztése után, Kr. e. 57-ben, az alexandriaiak haragja elől Rómába menekült, mivel tudta, hogy a trónra való visszahelyezéséhez a római hadsereg egyiptomi jelenlétére van szükség. Ezt a köztársaság törvényei szerint azonban csak a szenátus rendelhette el. A befolyásos szenátorok szavazatát pedig meg kellett vásárolnia. Pénzügyeinek intézéséhez sikerült megnyernie Gaius Rabirius Postumust, a római üzleti élet egyik közismert alakját, akinek számos előkelő ügyfele közé tartozott Caesar és Cicero is. A várakozás idejére Pompeius Magnus albai villáját bocsátotta a király rendelkezésére.

Ptolemaiosz Aulétész (H. Kyrieleis, Bildnisse der Ptolemäer, 68. t. 6. sz. kép alapján)

Mikor Alexandriában értesültek Aulétész terveiről, követséget küldtek Rómába Dión vezetésével, hogy ismertesse a király egyiptomi rémtetteit a szenátussal, és lehetetlenné tegyék visszatérését Alexandriába. A Rómába igyekvő küldöttségre azonban bérgyilkosok támadtak, és sokukat meggyilkolták. Csak néhányan, köztük Dión jutott el a Városba. Lucius Lucceiusnál szállt meg. Őt itt érte a halál. A rómaiak azonban tisztában voltak vele, hogy a gyilkosságok mögött Ptolemaiosz és hitelezői álltak. A szenatus kezdetben határozatlan volt, majd fontosabb ügyek miatt halasztották el a döntést. XII. Ptolemaiosz kíséretével együtt Epheszoszba költözött. Közben a hitelezők, de főleg Rabirius gondoskodtak róla, hogy Rómában az egyiptomi kérdésről ne feledkezzenek meg. A fordulatot mégis az alexandriai külpolitika hozta.

Alexandriában a király két leányát, VI. Kleopatrát és IV. Berenikét ültették a trónra. VI. Kleopatra még abban az évben meghalt, így Bereniké egyedül uralkodott – névleg. Az ősi ptolemaioszi birodalom felett ugyanis ekkor már nem mindenható király, hanem heréltekből álló udvari kamara uralkodott, amely nem csak élt, hanem vissza is élt hatalmával.

A Kr. e. 56. év új római proconsulja, Aulus Gabinius, kilikiai helytartóságának első évében (Kr. e. 55 tavaszán) teljes hadseregével megindult Egyiptom ellen. Mint előzetes jelentéséből kiderült, Bereniké jövendőbeli férje, a pontoszi Archelaosz ugyanis haddal támadt rá, a kalózok pedig elárasztották Kilikia partvidékét. A proconsul kíséretében tartózkodott Ptolemaiosz Aulétész (és hitelezője Rabirius). Gabinius ellenállás nélkül vonult be Alexandriába, s ezzel egyszersmind Egyiptom ura lett. Megállapodásuk szerint a proconsul mind a székvárost, mind az országot átadta a királynak. Aulétész első dolga volt, hogy véres bosszút álljon. Elsőnek IV. Berenikét, a trónbitorlót végeztette ki, majd sorra meggyilkoltatta a gazdag és előkelő alexandriai polgárokat, hogy vagyonukat elkobozhassa, ezzel töltve fel a kincstárt, amiből türelmetlen hitelezőit akarta kifizetni. Gabinius visszatért Rómába, de

0

seregének egy része Alexandriában maradt, hogy a rendet fenntartsa, a királyt az elégedetlen tömegektől megvédje. Ptolemaiosz Aulétész még négy évig uralkodott (Kr. e. 51), végrendeletében utódjaként legidősebb fiát XIII. Ptolemaioszt, és testvérhitvesként, VII. Kleopatrát jelölte meg.

Kleopatra

„Mondják, hogy Kleopatra szépsége önmagában nem volt felülmúlhatatlan, s nem is ezzel ejtette rabul bámulóit, hanem a vele való együttlét ellenállhatatlan varázslatot sugárzott, és egész lényében, meggyőző beszédmodorában, vonzó, ízléses viselkedésében volt valami ingerlő erő. Merő gyönyörűség volt hangját már csak hallani is, nyelvét, mint valami többhúrú zeneszerszámot, könnyedén használta, bármely nyelvjárásban, amelyen éppen akart, csak ritka esetben volt szüksége tolmácsra, amikor ti. barbárokkal találkozott." – írta száz évvel később Plutarkhosz, a „Párhuzamos életrajzok" szerzője (Antonius, 27).

Kleopatra ifjúságáról keveset tudunk, Kr. e. 69-ben született, öt testvérével együtt gondos nevelésben részesítették. A királyi hivatás gyakorlására képzett, bölcsészetben jártas emberek oktatták. Erős akarata hamar megnyilvánult. Alig jutott trónra (18 évesen), máris éreztette hatalomvágyát, és ebben kifejezésre jutott politikai alapállása, a Rómával való együttműködés. Trónra kerülése után két évvel súlyos döntés előtt állott testvérhitvesével együtt: kitört a római polgárháború, színt kellett valljon, hogy Caesar vagy Pompeius mellé áll-e. Pompeius fiát küldte követségbe Alexandriába, hogy az udvart meggyőzze, küldjön segítségére hajóhadakat, élelmet, katonát. Egyiptom ötven hadihajót, gabonát és ötszáz katonát küldött.

Kr. e. 48 augusztus 9-én Pharszalosznál Caesar döntő győzelmet aratott Pompeius és az optimaták felett. A vesztes Egyiptom felé menekült, ahol Kleopatra és XIII. Ptolemaiosz hadban állott egymással. A legyőzött hadvezér a gyermek-királytól kért oltalmat, aki tanácsot tartott. A kérdést a khioszi Theodótosz érvelése döntötte el: „*Ha befogadják, ellenségükké teszik Caesart, és nyakukra ültetik Pompeiust. Ha pedig nem fogadják be, Pompeius haragszik meg rájuk elűzetéséért, de Caesar sem lesz jó szívvel irántuk, mert így tovább kell üldöznie ellenségét. Legjobb lesz, ha érte küldenek és elteszik láb alól, mert akkor nem kell félniük tőle, és Caesarnak is kedvében járnak. Majd, mint mondják, mosolyogva hozzátette: A halott nem harap.*" (Plutarkhosz, Pompeius, 77)

Pompeius hajói a part felé közeledtek. XIII. Ptolemaiosz magához hivatta a hadvezért, ezért egy bárkát küldetett érte. Rajta volt Lucius Septimus centurio, aki Alexandriában maradt a római helyőrséggel együtt. Pompeius a hajón a királyhoz intézendő beszédét olvasta, amikor Septimus hátulról a kardjával ledöfte. Így végezte életét ötvennyolc éves korában.

Az üldözésére indult Caesar hajói Kr. e. 48. október l-jén (a későbbi Caesar bevezette "Julianusi" naptár szerint, július 27-én) vetett horgonyt Alexandriában, ahol Theodótosz a római nép egykor ünnepelt hősének, Gnaeus Pompeius Magnusnak levágott fejével és karjával fogadta. Caesart mélyen megrázta a látvány, és annyira megindította, hogy sírva fakadt. (Az ókori férfiak bánatukban nem türtőztették magukat, s nem tartották vissza sírásukat.)

Caesar most végre Alexandriában volt, ahová élete folyamán annyira el akart jutni. Parancsot adott tehát a partraszálláshoz, ő maga római consul öltözékében lictorai mögött haladva bevonult Alexandriába. A királyi palotában rendezte be szállását. Őt is magával ragadta a szép fekvésű, pompás épületekkel díszített, tervszerűen felépített város látványa.

Alexandria

Alapításáról így ír Plutarkhosz Alexandrosz életrajzában (26): "*És ha igaz, amit Hérakleidészre hivatkozva az alexandriaiak mondanak, akkor Homérosz Alexandrosznak valóban nem volt sem haszontalan útitárs, sem rossz tanácsadója. Mint mondják, Egyiptom meghódítása után nagy és népes görög várost akart alapítani, amely majd az ő nevét viseli, de még nem jelölte ki az építészeknek a kimérendő és elhatárolandó helyet, amikor egy éjszaka álmában csodálatos látomást látott. Egy ősz hajú, tiszteletet parancsoló külsejű férfi állt meg előtte, és a következő verset mondta neki:*

Kleopatra bronz érmén (Kyrieleis, 68. t. 1. kép)

"Van bizonyos sziget ott, a zajongó tengeri árban,
szemben Egyiptommal – Pharosz, ez a neve annak a földnek." (Odüsszeia IV, 354-355)

Alexandrosz azonnal felkelt, és elment Pharoszra, amely akkor még sziget volt, a Nílus kanóboszi torkolatától kissé feljebb, most azonban töltés köti össze a szárazfölddel. Amikor ezt a kitűnő fekvésű területet meglátta (földnyelvszerű, kellő szélességű földszoros, s egy tavat választ el a tágas öbölben végződő tengertől), azt mondta, lám, Homérosz nemcsak más tekintetben bámulatra méltó, hanem bölcs építész is. Megparancsolta hát, hogy ehhez a helyhez alkalmazva rajzolják meg a város alaprajzát. Mivel azonban kréta nem volt kéznél, árpalisztet használtak, és a fekete talajon kerékhez hasonló ábrát rajzoltak, ívéhez belülről – a kiterített khlamüsz (=köpeny) *széléhez hasonlóan – egyenes vonalak csatlakoztak, melyek középütt egymás felé tartottak. A királynak tetszett a terv, de ekkor a folyó és a mocsár felől hirtelen töménteln, különböző nagyságú és fajtájú madár szállt arra a helyre felhő módjára, és semmit nem hagytak az árpalisztből; ez a baljóslatú előjel nagyon megzavarta Alexandroszt, a jósok azonban biztatták, hogy legyen jó reménységgel, mert az általa alapítandó város mindennel bőven el lesz látva, sok és mindenféle fajtájú ember tápláló otthona lesz, Alexandrosz tehát megparancsolta az építészeknek, hogy fogjanak munkához, ő pedig elindult Ammón jóshelye felé...*" Vitruvius tanúsága szerint Deinokratész vezetésével épült fel a város, amely valóban vonzó, nyüzsgő, életteli világvárossá fejlődött.

Kleopatra és Caesar találkozása

XIII. Ptolemaiosz nevelője, a dioiketész Potheinosz eunuch Caesar ellen intrikált. „*Caesar éppen ezért egész éjszakákat átvirrasztott annak ürügyén, hogy mulatozik, holott csak testi épségére vigyázott. Potheinosz nyíltan is tűrhetetlen magatartást tanúsított, nemcsak szavakkal, de tettekkel is megsértette Caesart. A katonák gabonajárandóságát silány, évek óta magtárban heverő gabonából mérette ki, és rájuk förmedt, hogy érjék be azzal, amit kapnak, hiszen a más kenyerét eszik. Étkezések alkalmával fa és cserépedényekkel teríttetett, mondván, hogy az arany- és ezüstedényeket adósság fejében mind át kellett adnia Caesarnak. Való igaz, hogy az akkori király atyja tartozott Caesarnak tizenhét és félmillió drakhmával. Caesar elengedte az adósság egy részét, és most tízmillió drakhmát kért hadserege ellátására. Potheinosz azt tanácsolta, hogy jobb volna, ha Caesar fontosabb ügyei érdekében most inkább elmenne Egyiptomból. Később majd örömmel áll rendelkezésére. Caesar erre azt felelte, hogy semmi szándéka egyiptomi tanácsadóra hallgatni, és titokban Kleopatráért küldött, aki vidéken tartózkodott*," ti. Potheinosz elűzte az udvarból. (Plut., Caesar, 48)

Alexandria (Ürögdi György: Kleopatra, Budapest 1983, 107. oldal alapján)

A királynő meghitt barátja, a szicíliai Apollodórosz kíséretében érkezett a palotába. „*Minthogy ...nem tudott másként észrevétlenül a palotába jutni, teljes hosszában kinyújtózva belebújt egy ágyneműtartó zsákba, amelyet Apollodórosz szíjjal összekötözött és bevitt Caesar szobájába. Ez a kis furfang, melyből kitűnt Kleopatra pajkossága, mindjárt elbájolta Caesart.*" (Plut. Caesar 49) Akárhogyan is történt ez a jelenet, az ókori történetírók tanúsága szerint, ezen az éjjelen kezdődött el Kleopatra és Caesar híres szerelmi regénye, és ez a vonzalom Caesar haláláig tartott. A római férfi beleszeretett a vonzó, fiatal nőbe, aki viszont szerette a rendkívül művelt államférfi-hadvezért. Kleopatra bízott abban, hogy Caesar megerősíti őt uralkodói méltóságában, Caesarnak viszont szüksége volt Egyiptomra, és támaszpontként Alexandria kikötőjére.

Caesar a Kr. e. 58-ban a Római Birodalomhoz csatolt Ciprust visszaadta Egyiptomnak, és békét teremtett a két testvér között. Ennek ünneplése közben tudta meg, hogy Potheinosz és Akhillasz, a királyi csapatok parancsnoka összeesküvést szőtt ellene. A dioiketészt kivégeztette, és szembeszállt a

csapataival ellene támadó Akhillasszal. A harcok közben felgyújtatta a kikötőben veszteglő hajókat – az ekkor keletkezett tűz átterjedt a híres alexandriai könyvtárra is, és az is elhamvadt. Megmaradt ugyan a Szerapisz-templom mellett levő könyvtár, de az jóval kisebb volt. Eleinte Caesar igen szorult helyzetben volt, még maga XIII. Ptolemaiosz is átpártolt ellenségeihez, de végül Kr. e. 47 márciusában őt is legyőzte, és minthogy jog szerint a Ptolemaiszok trónját csak fiú örökös foglalhatta el, Caesar XIV. Ptolemaioszt jelölte királynak és Kleopatra férjének

A nyolc és fél hónapos egyiptomi tartózkodás után, a Pontoszból érkező római vereségek hírére azonban hamarosan távozott, hogy rövidesen elmondhassa Zelánál az azóta híressé vált szállóigét: „*veni, vidi, vici – jöttem, láttam, győztem*." (Kr. e. 47 aug. 2) Innen Rómába sietett, mert ott gyülekeztek ellenségei, és helyettese M. Antonius nem tudott rendet tartani.

Néhány héttel azután, hogy Caesar Kisázsiába utazott, Kr. e. 47. június havában Kleopatra fiút szült. Az újszülöttnek a hagyományos Ptolemaiosz néven kívül atyja nevének egy változatát adta: Caesarion. Kr. e. 46 nyarán Kleopatra testvérhitvesével, a tizenhárom éves XIV. Ptolemaiosz királlyal és udvartartásával Rómába érkezett. Caesar novemberben két légióval Hispániába vonult, ahol változó sikerrel folytak a harcok. A mundai győzelem után újból megszerezte az Ibériai-félsziget arany és ezüstbányáiról híres tartományait, a hűtlen városokra, népekre nagy hadisarcot vetett ki. A mellette kitartó hispániaiakat engedményekben, kiváltságokban részesítette, majd Kr. e. 45 szeptemberében visszatért Rómába. Elérkezettnek látta az időt, hogy végrendeletet készítsen. Az okirat egyik leglényegesebb pontja, hogy másodunokaöccsét, Gaius Octaviust fiává fogadta. És Caesarion? Róla végrendeletében Caesar nem tett említést. A római családjog szerint fiává nem fogadhatta, kinek anyja "idegen" volt. Arra nyilván nem gondolt, hogy Octavianus örökbefogadásával tulajdon fiának sorsát pecsételte meg.

Julius Caesar. Nápolyi Múzeum (Ürögdi, 15. t.)

Caesar újabb hadjáratokat készített elő a parthusok ellen. A szenatorok örökös dictatorrá választották, már a király cím adományozására készültek. Ellenségei azonban merényletet terveztek ellene. Kr. e. 44 március 15-én a szenátusi ülésen huszonhárom tőrdöféssel halálra sebezték. (Erre emlékezve döntöttek a Pilvax kávéházban az ifjak március idusa mellett a zsarnokságnak megdöntését célzó, az 1848-as magyar szabadság kezdetét jelentő Nemzeti dal felolvasására.) Így halt meg alig ötvenhat éves korában Gaius Julius Casar, Róma legnagyobb államférfija. Temetésén Marcus Aurelius Antonius magához ragadta a hatalmat, és hadat üzent a "szabadítóknak". Megszerezte Caesar mintegy 100 millió sestertiust kitevő értékeit, és a meggyilkolt dictator feljegyzéseit, írásait.

Kleopatra a gyilkosság után elhatározta, hogy kíséretével együtt elhagyja Rómát, és visszatér birodalmába. Talán sokan azt hitték, hogy Caesar halálával Kleopatra szereplése lezárult. Pedig csak ezután kezdődött. Röviddel hazaérkezése után elhunyt XIV. Ptolemaiosz. A gyermek-király halála kapóra jött a királynőnek, hároméves fiát ültette a trónra, XV. Ptolemaiosz Caesarion néven…

Galambos Gyöngyvér
Nyelvtudományi Intézet

Előadás helye és ideje:
Szépművészeti Múzeum, 2003. május 30.

Egyiptomi Füzetek 3/3, 2003.
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság
Ókori Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Győry Hedvig
Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu